

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ, ВІДНОВЛЕННЯ ТА РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО- РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

2.1. Особливості соціально-економічного розвитку сільських територій України

*Аранчій В.І., Радіонова Я.В., Горб О.О., Яснолоб І.О.
Полтавська державна аграрна академія*

Аграрний сектор України є органічною частиною економіки, що охоплює три чверті території України, на якій формується близько 60 % фонду споживання та створюється 10 % валового внутрішнього продукту. Основним завданням функціонування аграрного сектора є забезпечення продовольчої безпеки країни та її експортного потенціалу [114].

Функціонування та розвиток аграрного сектора прямо пропорційно впливає на стан соціально-культурного облаштування населених пунктів, розвиток комунального забезпечення сіл та являється основним ресурсним потенціалом у створенні робочих місць для сільського населення. Отже, всебічний аналіз соціально-економічних показників сільських територій дає змогу відзначити характерні тенденції, які мають визначальний вплив на розвиток інфраструктури сільської місцевості.

За визначенням В.В. Юрчишина «сільська територія, крім території як такої, включає в свою орбіту все те, що на ній у тій чи іншій формі функціонує, або є її складовою» [115].

На думку П.Т. Саблука, функціонування кожного сільських територій, розбудова її інфраструктури та доходи її мешканців мають забезпечуватися за рахунок оптимізації використання сільськогосподарських угідь, регулювання цін на агропродукцію, організації аграрного ринку [116].

О.М. Онищенко асоціює соціально-економічний розвиток сільських територій з аграрною політикою: «аграрний устрій можна розглядати з позицій відображення в ньому системного прояву суспільно-політичних і соціально-економічних відносин в аграрному секторі, які узгоджуються за стратегічним цільовим призначенням і формами прояву із суспільно-політичним устроєм» [117].

¹¹⁴ Мовчанюк А.В. Особливості соціально-економічного розвитку сільських територій Черкаської області / А.В. Мовчанюк // Економіка і суспільство. – 2017. – № 8. – С. 436-441.

¹¹⁵ Юрчишин В.В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 87-99.

¹¹⁶ Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2005. – С. 4-18.

¹¹⁷ Онищенко О.М. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О.М. Онищенко, В.В. Юрчишин // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2005. – С. 41-50.

Отже, більшість вчених соціально-економічний розвиток села визначають як безперервний процес змін, що спрямовані на підвищення рівня розвитку соціально-економічної сфери сільських регіонів, за умов мінімізації втрат для природного середовища та з найбільшим рівнем задоволення потреб сільського населення та інтересів держави [118].

З огляду на сутнісно категоріальне наповнення поняття «сільська територія», її соціально-економічний розвиток потребує комплексного підходу до вирішення всіх проблем сільського регіону – економічних, соціальних, ресурсних, демографічних показників тощо.

У демографічній сфері України відбувається масова урбанізація населення, тобто зменшення частки сільського та зростання частки міського населення, основними причинами такого явища є природне скорочення за рахунок дисбалансу народжуваності та смертності та міграції (рис. 1).

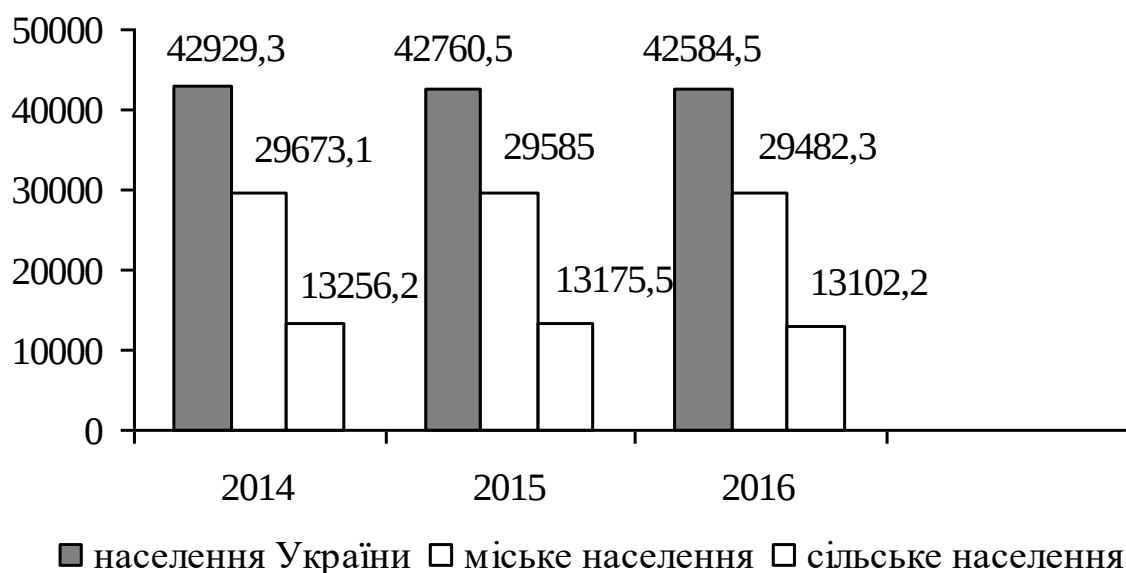

Рис. 1. Динаміка зміни чисельності населення України, 2014–2016 рр.
Джерело: побудовано автором на основі [119]

Отже, станом на 1 січня 2017 року чисельність наявного населення України становила 42584,5 тис. осіб, з них у міських поселеннях проживало 29482,3 тис. осіб (69,2 %), у сільській місцевості – 13102,2 тис. осіб (30,8 %).

Склад населення України характеризується суттєвою гендерною диспропорцією, тобто чисельна перевага жінок над чоловіками у складі населення України спостерігається з 37 років і з віком збільшується. Чисельність чоловіків на 1 січня 2017 р. становила 19644,6 тис. осіб, а жінок – 22770,3 тис.; у розрахунку на 1000 чоловіків припадає 1159

¹¹⁸ Yasnolob, I., Gorb, O., Dedukhno A., Kaliuzhna, Yu. (2017). The formation of the management system of ecological, social, and economic development of rural territories using the experience in European Union. Journal of Environmental Management and Tourism, 8(3), 516-528. doi: [https://doi.org/10.14505/jemt.v8.3\(19\).03](https://doi.org/10.14505/jemt.v8.3(19).03).

¹¹⁹ Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України – 2017. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

жінок (у міських поселеннях – 1179, у сільській місцевості – 1116).

Скорочення сільської частини населення за рахунок вищенаведених факторів призводить до збільшення демографічного навантаження в сільській місцевості, що посилює ресурсні потреби для вирішення економічних і соціальних проблем, пов'язаних із соціальним забезпеченням непрацездатної частини населення та лягає додатковим тягарем на бюджети сільських районів. Стан економічної сфери соціально-економічного розвитку сільських територій України характеризує показник зайнятості населення (рис. 2).

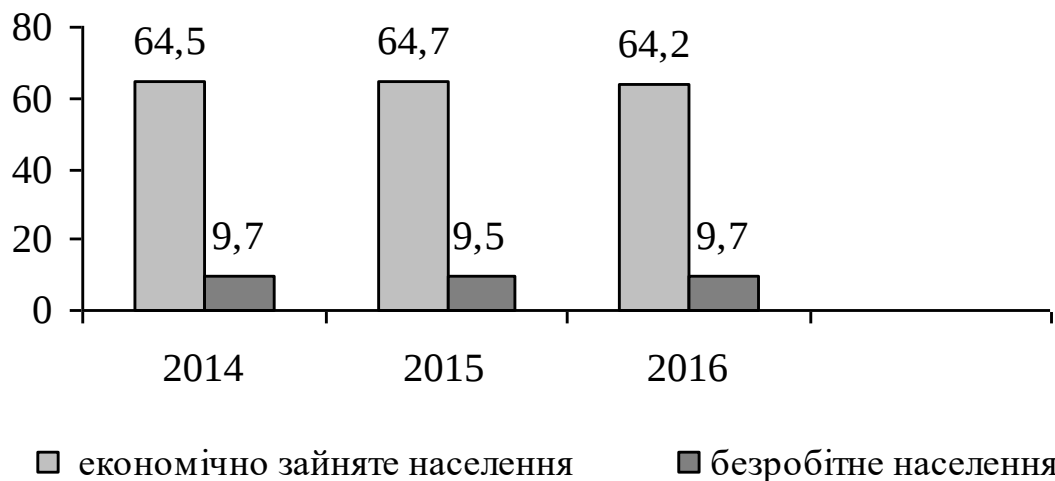

Рис. 2. Рівень зайнятості населення працездатного віку, 2014–2016 рр.
Джерело: побудовано автором на основі [116]

Рівень економічної активності населення працездатного віку за 2016 р. становив 64,2 % від загальної кількості економічно активного населення. При цьому в період за 2014–2016 рр. відбулося незначне зниження економічної активності населення – на 0,3 %, тоді як рівень безробітного населення майже не змінився. Основною причиною низької зайнятості населення в сільській місцевості є невідповідність пропозиції робочої сили попиту, так потреба роботодавців в робітниках на кінець 2016 р. становить 1,2 тис. а пропозиція відносно 102,9 тис, що пов'язано з різким падінням обсягів сільськогосподарського виробництва, за рахунок різкого зменшення посівних площ та поголів'я великої рогатої худоби у період трансформаційної кризи економіки та за умов введення антитерористичної операції на частині країни.

Так, соціальну сферу розвитку сільської місцевості охарактеризовує рівень житлового фонду, який за даними Державної служби статистики України, протягом 2016–2014 рр. зменшився в цілому по країні майже на 12 %, за рахунок зменшення показника житлового фонду в сільській місцевості на 4 % та міського на 16 % відповідно (рис. 3) [116].

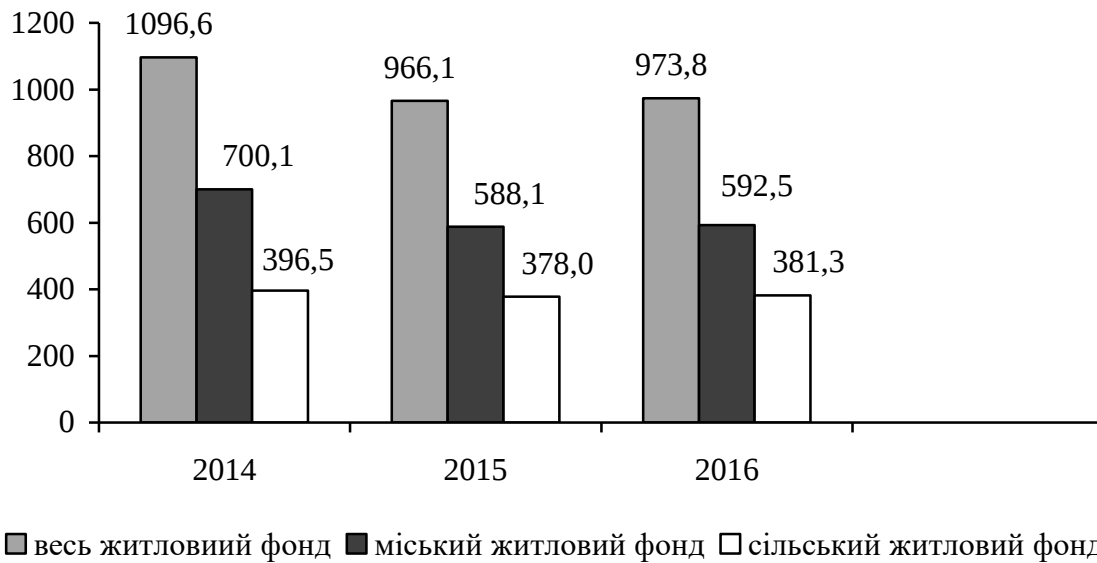

Рис. 3. Динаміка зміни рівня житлового фонду України, 2014–2016 рр.
Джерело: побудовано автором на основі [118]

Основною причиною негативної тенденції, що зображена на рис. 3 є відсутність елементарних комунальних зручностей в частині сільського житлового фонду [120]. Також практично перестала функціонувати мережа сільських підприємств побутового обслуговування, більшість сільських сімей потребує поліпшення житлових умов. В результаті щороку з карти України зникає близько 16–17 сіл. З огляду на сучасний стан українського села пошук, розробка та реалізація механізмів і програм розвитку сільських територій є невідкладним і досить актуальним [121].

Нині сільськогосподарське виробництво в Україні є малоефективним сектором економіки через низьку ефективність галузі, за рахунок відсутності відсутності дієвої системи мотивації продуктивності праці вже зайнятих у галузі працівників. Так, неефективність діючої системи мотивації, крім усього іншого, зумовлена низькою ціною праці аграріїв, що є загальносвітовою тенденцією (рис. 4).

Невисокий рівень заробітної плати порівняно з іншими сферами економічної діяльності, незабезпеченість постійною роботою, відсутність професійного росту, занепад соціальної інфраструктури на селі знижують бажання молоді працювати в сільськогосподарському виробництві, спричиняють переїзд працездатного населення із сіл у пошуках альтернативної, більш оплатної роботи в місцях із вищим життєвим рівнем. Це негативно відбивається на відтворенні людського і трудового потенціалу сільських населених пунктів і, як наслідок,

¹²⁰ Yasnolob I.O., Pysarenko V.M., Chayka T.O., Gorb O.O., Pestsova-Svitalka O.S., Kononenko Zh.A., Pomaz O.M. Ecologization of tillage methods with the aim of soil fertility improvement Ukrainian Journal of Ecology, 2018, 8(2), 280–286 doi: 10.15421/2018_339 Режим доступу: http://ojs.mdpu.org.ua/index.php/biol/article/view/_339

¹²¹ Yasnolob I., Chayka T., Aranchiy V., Gorb O., Dugar T. (2018). Mycorrhiza as a biotic factor, influencing the ecosystem stability. / Ukrainian Journal of Ecology, 8(1), 363–370 DOI: <http://dx.doi.org/10.15421/2018%25x>

надзвичайно загострює проблему розширеного демографічного відтворення сільського населення.

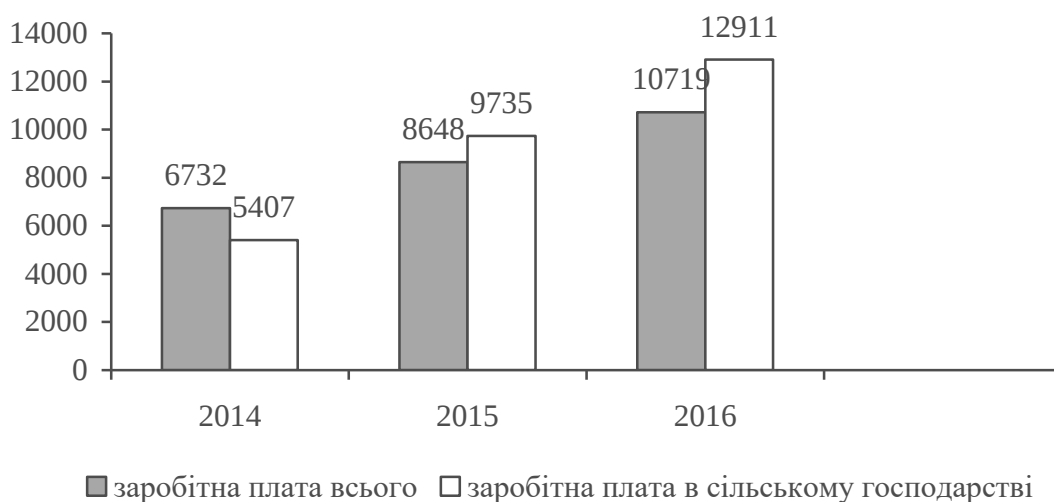

Рис. 4. Динаміка зміни номінальної заробітної плати, 2014-2016 рр.
Джерело: побудовано автором на основі [118]

Аналізуючи причини низької ціни сільської робочої сили, слід продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах (табл. 1).

1. Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах, 2014–2016 рр.

Роки	На 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 р.; грн		
	сільськогосподарське виробництво	рослинництво	тваринництво
2014	227753,4	228884,7	224105,1
2015	223309,9	218768,0	237990,0
% до попереднього року	98,0	95,6	106,2
2016	275317,8	270803,2	292511,2
% до попереднього року	123,3	123,8	122,9

Джерело: розраховано автором [118]

Отже, за досліджуваний період продуктивність праці на 1 зайнятого працівника зменшилась на 23,3 %, при цьому збільшився рівень продуктивності на 1 зайнятого в рослинництві на 23,8 %, та в тваринництві – 22,9 % відповідно.

Іншою проблемою підвищення заробітної плати є фінансові труднощі, що проявляються у нестачі оборотного капіталу. Крім того, підвищення заробітної плати стримується прямо пропорційне зростання собівартості сільськогосподарської продукції.

За таких умов чинник мотивації праці працівників села низький, що не сприяє ефективній праці селян, тобто для більшості працівників сільського господарства їх доходи не знаходяться в прямій залежності від продуктивності.

Вирішальний вплив на розвиток сільських територій кожного

макро- чи мікрорегіону має їх наявний ресурсний потенціал. Складовими ресурсного потенціалу є природні ресурси, виробничий та людський капітал, які знаходяться на певній території та можуть бути використані для досягнення поставлених завдань.

Поряд з цим ресурсний потенціал є основою для розвитку основного виду діяльності сільських територій – сільськогосподарського виробництва. А тому базовою складовою ресурсного потенціалу сільської території є природні ресурси, що виступають як визначальний чинник формування спеціалізації господарської діяльності.

У структурі природних ресурсів головна роль належить земельним ресурсам, особливо землям сільськогосподарського призначення, оскільки земля є необхідною матеріальною передумовою та головним засобом сільськогосподарського виробництва.

Від так, соціально-економічний розвиток регіонів залежить насамперед від фінансових ресурсів територіальних органів управління та їх ефективного використання. Вирішальне значення для забезпечення фінансової основи місцевого самоврядування мають здебільшого доходи місцевих бюджетів [122].

Отже, при аналізі забезпеченості сільських територій земельними ресурсами необхідно враховувати рівень виробленої сільськогосподарської продукції (табл. 2).

2. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції, 2014–2016 рр.

Показники	Роки			Співвідно- шення 2016 р. до 2014 р., %
	2014	2015	2016	
	млн грн			
Вироблено продукції сільського господарства, всього:	368452	540513	634040	72,3
у т.ч. в рослинництві	262390	397619	487127	85,2
у т.ч. в тваринництві	48255	69056	70527	46,1
Індекс цін реалізації продукції сільського господарства, всього:	124,3	151,5	109,0	-12,3
у т.ч. в рослинництві	129,2	167,2	116,3	-10,0
у т.ч. в тваринництві	119,1	141,3	101,7	-14,6

Джерело: розраховано автором на основі [118]

Аналіз даних табл. 1, свідчать збільшення рівня виробленої продукції сільського господарства на 72,3 %, за рахунок збільшення виробленої продукції рослинництва на 85 %, та тваринництва – 46,1 % відповідно. Проте індекс цін реалізації продукції сільського

¹²² Yasnolob Ilona, Radionova, Yana The organizational fundamentals of innovation development management of agro-industrial enterprises Economics, Management and Sustainability, [S.l.], v. 2, n. 1, p. 60-66, may 2017. ISSN 2520-6303. Available at: <<https://jems.sciview.net/index.php/jems/article/view/18>>. doi: <https://doi.org/10.14254/jems.2017.2-1.5>

господарства зменшився на 12 %, в тому числі в рослинництві на 10,0 %, та в тваринництві на 14,6 %.

Однією з найприкметніших рис сільських територій базового рівня є функціонування на них господарств населення. Являючи собою особливий вид приватних форм господарювання на селі, вони стали основою соціально-економічного розвитку базових сільських територій. У кожному з них та у всій їх сукупності зберігається властива селянам самовіддана робота на землі, завдяки чому в них виробляється 44,9 % продукції сільського господарства, у тому числі 54,4 % продукції тваринництва.

Отже, основними чинниками формування та функціонування сільських територій є: регіональні (ресурсні, чинники місця розміщення, умови розвитку; функціональна сумісність різних видів діяльності на певній території); управлінські, що включають рішення та обґрунтування щодо стратегій розвитку сільських територій; самоорганізації; невизначеності. При цьому сільські території мають певні обмеження (імперативи) ефективного розвитку та функціонування: недосконале законодавство, недостатня державна підтримка, у т.ч. фінансова та інвестиційна; слабе інформаційне забезпечення та соціальна захищеність селян [123].

Тому, сільські території України володіють значним природо-ресурсним потенціалом, який, при більш повному та ефективному використанні, міг би забезпечити їх збалансований розвиток та суттєво підвищити рівень і якість життя сільського населення [124].

Відродження сільських територій зумовлює необхідність розробки чіткої програми дій держави, особливо побудові організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій. Також увагу слід приділяти соціальній сфері, яка виступає як сфера життєдіяльності суспільства, що охоплює відносини між соціальними спільнотами, в середині яких, а також між окремими особами є такі, що мають різне становище в суспільстві й беруть неоднакову участь у соціальному житті

Від так, організація розвитку сільських територій в системі сучасних аграрних відносин має за мету домінування інтересів селян в політиці сільського розвитку та покликана вирішити наступні завдання:

- формування науково обґрунтованої стратегії розвитку сільських територій України;
- вдосконалення нормативно-правової бази для розвитку сільських територій в комплексі з реформуванням інших суспільно

¹²³ Руснак А.В. Функції, завдання, чинники функціонування та сталого розвитку сільських територій / А.В. Руснак // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1. – Т.2. Економічні науки. – Полтава : ПДАА. – 2012. – С. 244–248.

¹²⁴ Яснолоб І.О. Закордонний та вітчизняний досвід розвитку кооперації та інтеграції в овочепродуктовому підкомплексі / І.О. Яснолоб // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – Вип 3, 307–312.

- економічних аспектів життя країни;
- вдосконалення інституційних механізмів реалізації стратегії розвитку сільських територій;
- апробація стратегії в кількох сільських адміністративно-територіальних утвореннях з подальшим поширенням досвіду на усі сільські території країни;
- створення механізму поширення серед широких верств сільського населення інформації про різні аспекти розвитку сільських територій, наукові напрацювання в даній сфері, передового досвіду (через загальнодержавну мережу сільських дорадчих служб).

Тому, в сучасних умовах існує гостра потреба в розробці не лише реалістичної стратегії та програм розвитку сільських територій, але і в розробці та впровадженні сукупності дієвих механізмів та інструментів їх реалізації, як системи організації розвитку сільських територій.

2.2. Природно-рекреаційний потенціал України: місце і роль у забезпеченні сталого розвитку соціосистем

Гаращук О.В.

Державна інспекція навчальних закладів України

Куценко В.І.

Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»

«Не можна допустити, щоб люди спрямували на своє власне знищення ті сили природи, які вони зуміли відкрити й підкорити».

Ф. Жоліо-Кюрі

Природно-рекреаційні ресурси – це сукупність природних, природно-технічних комплексів та їхніх елементів, які використовуються в рекреаційній сфері з метою відновлення та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності. Природні рекреаційні ресурси охоплюють компоненти географічного середовища, які володіють лікувально-оздоровчими властивостями, використовуються для відпочинку та лікування. Україна володіє значним рекреаційним потенціалом, тобто здатністю природного середовища справляти на людей певний сприятливий фізіологічний, психічний вплив, відновлювати їх сили та здоров'я. Він охоплює:

- природні ресурси;
- матеріально-технічну базу (інфраструктурний потенціал, культурно-історичні та соціально-економічні передумови для організації рекреаційної діяльності), направленої на: